

переливати воду в різний посуд, переносити ложкою, маленькою пластмасовою чашкою воду тощо. Ловити у воді руками, ложкою, ситечком порожні і наповнені коробочки від кіндер-сюрпризів, коркові пробки, м'ячики для гри у пінг-понг, діставати з дна посуду варені перепелині яйця, латексні м'ячики.

Отже, робота з розвитку дрібної моторики повинна проводитись регулярно, адже саме тоді буде досягнутий вагомий ефект від цих спеціальних вправ. Завдання з розвитку рухів пальців рук повинні приносити дитині радість, не повинні викликати перевтомлення. Велике значення в цих іграх-вправах має текстовий супровід. Він має бути веселим, доступним для дітей. Необхідно пояснювати значення тих чи інших рухів чи положень пальців, зацікавлювати дітей у виконанні цих рухів, створювати сприятливий емоційний настрій [1, с. 188].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / М. М. Алексеева, В. И. Яшина. - М. : Издательский центр «Академия», 1997. - 400 с.
2. Бородич А. М. Методика развития речи детей / А. М. Бородич. - М. : Просвещение, 2001. - 484 с.
3. Литовченко О. В. Развитие общей моторики умственно отсталых дошкольников. / О. В. Литовченко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського [Зб. наук. пр.]. - Вип. 9-10. Одеса, 2003. - С. 56-64.
4. Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста) пособие для воспитателей детского сада / Е. И. Тихеева // под ред. Ф. А. Шохина. - М. : Просвещение, 1991. - 386 с.
5. Ушакова О. С. Связная речь. Психолого-педагогические вопросы развития речи детей дошкольного возраста / О. С. Ушакова. - М. : Просвещение, 2004. - 153 с.
6. Кольцова М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка / М. М. Кольцова. - М.: Педагогика, 1973. - 144 с.

УДК 376-056.264:159.942

О. Б. Белова

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

Стаття розкриває основні теоретичні та практичні методи дослідження агресії, що дозволили виявити особливості та рівень прояву агресії у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком, фонетичним недорозвиненням мовлення, фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та з нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення. У першому блоці – досліджувалась неусвідомлена агресія. Діагностичний зміст блоку забезпечували модернізовані малюнкові методики, що вивчали стан агресії, а також модифікована методика, що виявляла моделювання типів поведінки у свідомості. У другому блоці вивчалась усвідомлена агресія, а саме, розуміння школярами свого стану та поведінки за опитувальником, та агресія у діях в мікро- (сім'я) і макрогрупах (колектив учнів з якими навчається дитина) (за методом невиключеного спостереження).

Стаття раскрывает основные теоретические и практические методы исследования агрессии, которые позволили выявить особенности и уровень проявления агрессии у детей с нормальным речевым развитием, фонетическим недоразвитием речи, фонетико-фонематическим недоразвитием речи и с нерезко выраженным общим недоразвитием речи. В первом блоке - исследовалась неосознанная агрессия. Диагностическое содержание блока обеспечивали модернизированные рисуночные методики, которые изучали состояние агрессии, а также модифицированная методика, которая выявляла моделирование типов поведения в сознании. Во втором блоке изучалась осознанная агрессия, а именно, понимание школьниками своего состояния и поведения за опросником, и агрессия в действиях в микро- (семья) и макрогруппах (за методом не включенного наблюдения).

The article cleats with theanalysis of theoretical and practicality literatures, which direction on the study diagnostic methods for research aggressiveness of the junior schookchildren withphonetic underdeveloped speech a, phonetic-phonemic underdeveloped speech and unsharply manifested

general speech underdevelopment. The diagnostic algorithm consists of two blocks. The first block deals with the study devoted to the unconscious aggression. The diagnostic sense of the block was maintained by the modernized picture methodology, which were aimed to the examining of the aggression state, and also the modified methodology, which found out the modeling of behavior types in the consciousness.

Ключові слова: агресія, агресивний стан, агресивність, агресивна поведінка, молодші школярі з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное состояние, агрессивность, агрессивное поведение, младшие школьники с нарушениями речевого развития.

Keywords: aggression, aggressive state, aggressiveness, aggressive behaviour, kinds and subspecies of aggression, junior schoolchildren with speech impairment.

Постановка проблеми. У сучасний період нашого життя багато науковців (Л. Божович, Г. Бочкарьова, В. Каразіна, Е. Кіричевська, Д. Леонтьєв, Ю. Миславський, О. Мойсєєва, І. Федух, І. Фурманов, Б. Холисттаінші) велику увагу приділяють дослідженню агресивних вчинків підлітків, юнаків та дорослих, котрі прагнуть до самостійності й незалежності. Досить часто їх поведінка не завжди є правильною в суспільстві, а отже, здатна призвести до соціальної та психологічної дезадаптації. Причини такої поведінки різні: з соціальної позиції виділяють сімейний дискомфорт (А. Аладин, Д. Леонтьєв, І. Лунін, Г. Шнайдер та ін.), із психологічної – порушення мотиваційної, емоційної, вольової та моральної сфер (Л. Божович, Г. Бочкарьова та ін.) [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щоб запобігти наслідкам агресії в цієї вікової категорії людей, науковці (Г. Айзенк, А. Ассінгер, А. Басс, В. Бойко, А. Дарки, Т. Лірі, Л. Морріс, Дж. Олдхем та ін.) розробили різноманітні діагностичні матеріали, які потребують адаптації для дослідження агресії в дітей. Тому, вивчаючи її в учнів молодшого шкільного віку, котрі не мають мовленнєвих порушень, більшість учених (О. Бовть, О. Демко, А. Долгова, О. Ісаєнко, А. Кірейчев, С. Колосова, Ю. Красноперова, І. Ленденєва, О. Мавлянова, О. Романов, І. Фурманов, С. Томчук та ін.) ґрунтувала свої дослідження на типових діагностичних методах, а саме: проективне малювання, спостереження, опитування дорослих. Ці методи є зручними, але не

завжди здатні об'єктивно висвітлити проблему та причини дитячих внутрішніх переживань. Особливо це стосується дітей з несформованим мовленнєвим розвитком, у яких емоційна сфера є порушеною (О. Алмазова, Л. Волкова, А. Іполітова, І. Єрмакова, С. Конопляста, О. Мастюкова, М. Певзнер та ін.) і ще не достатньо вивченою [1; 2].

Мета статті вивчити особливості прояву агресії у молодших школярів з ПМР. У нашій роботі ми намагаємося простежити проблему дитячої агресії різнобічно, тому здійснюватимемо дослідження в різних її сферах: «Я-Особистість», «Я у сім'ї», «Я у соціумі». Нами також передбачено, що порівняльний аналіз особливостей неусвідомленої та усвідомленої агресії дозволить виявити спільні та відмінні якості прояву агресії в дітей з нормальним мовленням та з ПМР, а також на підставі аналізу результатів констатирувального етапу дослідження допоможе визначити можливі напрямки компенсації та корекції виділених станів і відповідно до них сформулювати для учнів молодшої школи навчально-превентивну методiku.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз науково-методичних джерел засвідчив, що для дослідження неусвідомленої агресії традиційно використовують експресивні, імпресивні та інтерпретаційні проективні методи. Натомість для вивчення усвідомленої агресії прийнято використовувати методи тестування у формі опитування та спостереження.

Для вивчення агресії в молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком нами було сформовано й адаптовано чотири методики, до яких увійшли всі запропоновані методи. Так, з метою вивчення в дітей неусвідомленої агресії у сферах «Я-Особистість», «Я у сім'ї» та «Я у соціумі» були модернізовані три малюнкові методики: «Малюнок неіснуючої тварини», «Малюнок моєї сім'ї», «Малюнок мого класу», що вивчали агресію як стан. Для дослідження моделювання типів поведінки у свідомості була сформована й модифікована «Сюжетно-ситуативно-ілюстрована» методика. Натомість для вивчення усвідомленої агресії було розроблено опитувальник, який орієнтував на рівень розуміння школярами своєї агресії.

А для дослідження агресії в різних життєвих ситуаціях використовували метод невиключеного спостереження.

За результатами підсумкового аналізу науково-методичних джерел нами було виділено три види та шість підвидів агресії. Зокрема, саморегульований вид агресії вмістив контрольований і змагальний підвиди; прихований – захисний і депресивний; поведінковий – демонстративний і фізичний. Нами також були визначені симптоми, які вказували на вид та підвид агресії при дослідженні: внутрішнього стану; моделювання поведінки у свідомості; застосування агресії життєвих ситуаціях; усвідомлення своїх переживань і поведінки. У подальшому це дало можливість визначити критерії оцінювання в обраних нами для дослідження методиках.

У результаті дослідження ми виявили особливості агресії, структурні типи й рівень її прояву в дітей із нормальним психофізичним розвитком, із ФНМ, ФФНМ та НЗНМ, а також порівняли специфіку прояву агресії в трьох сферах: «Я-Особистість», «Я у сім'ї» та «Я у соціумі». Було також визначено залежність між рівнем недорозвинення мовлення та особливостями прояву різних видів і підвидів агресії в досліджуваних молодших школярів із нормальним мовленням, з ФНМ, з ФФНМ та з НЗНМ.

З'ясовано, що немає яскравих закономірностей, які б вказували на залежність між проявом контрольованого підвиду саморегульованого виду агресії та рівнем недорозвинення в дітей мовлення. Цей підвид агресії як стан однаково був притаманний усім категоріям дітей (в середньому 92%). Переважна більшість досліджуваних учнів (у середньому 96%) моделювала у свідомості такий тип поведінки. Але усвідомлювали (в середньому 38%) її та використовували в життєвих ситуаціях (у середньому 48%), звідси, не всі діти.

При вивченні змагального підвиду саморегульованого виду агресії нами було виявлено, що більшість досліджуваних дітей переживала внутрішній стан цієї агресії (в середньому 90%) і моделювала у свідомості тип такої поведінки (в середньому 90%). Проте не всі з них достатньо розуміли її (в середньому 48%) та використовували в життєвих ситуаціях

(у середньому 40%).

Аналіз результатів дослідження демонстративного підвиду поведінкового виду агресії засвідчив, що в середньому 91% досліджуваних дітей відчували стан цієї агресії, але усвідомлювали її, звідси, не всі учні (в середньому 47%). Більшість школярів моделювала таку поведінку у своїй свідомості (в середньому 97%) і використовувала її на практиці (в середньому 85%). Очевидно, такий підвид агресії є популярним серед школярів цього віку й позитивно ними оцінюється. Також було визначено, що дітям із НЗНМ (переважно 75%), цей підвид агресії як внутрішній стан не притаманний; хоча в критичних ситуаціях вони могли застосувати моделі поведінки, які вказували на демонстративний підвид агресії.

На основі аналізу експериментальних даних було визначено, що учні з нормальним мовленням, з ФНМ, з ФФНМ (в середньому 99%) більше переживали стан захисного підвиду прихованого виду агресії, ніж його усвідомлювали (в середньому 44%). Школярі з НЗНМ (88%) цей стан не тільки переживали, але й достатньо розуміли (81%). Таку поведінку у свідомості моделювала більшість досліджуваних дітей (у середньому 96%), при цьому вибирала таку модель поведінки велика кількість школярів з нормальним психофізичним розвитком, з ФНМ та з ФФНМ (у середньому 91%), ніж учні з НЗНМ (68%).

При дослідженні фізичного підвиду поведінкового виду агресії нами було визначено, що такий стан найбільше проявлявся в учнів із ПМР (у середньому 91%), ніж у дітей з нормальним психофізичним розвитком (82%). Усвідомлювали фізичну агресію не всі досліджувані нами учні (6%), і використовували в життєвих ситуаціях у середньому 48% школярів. Також нами було визначено, що прояви фізичної агресії залежали від мовленнєвих порушень. Чим глибшим було мовленнєве порушення, тим більше учнів (з нормальним мовленням – 40%, з ФНМ – 42%, з ФФНМ – 52% та з НЗНМ – 56%) моделювали таку поведінку, та використовували її в критичних ситуаціях.

Аналіз матеріалів дослідження депресивного підвиду прихованого виду агресії засвідчив показав, що учні

молодших класів переживали цей стан (у середньому 94%), але усвідомлювали та моделювали такі типи поведінки у своїй свідомості переважно діти з НЗНМ та з ФФНМ. Це дозволило нам стверджувати, що чим глибший мовленнєвий дефект, тим частіше депресивний стан агресії виводився учнями на усвідомлення, частіше ставав предметом роздумів і починав краще усвідомлюватися, що забезпечувало моделювання цих форм поведінки у свідомості дитини. Було також визначено, що учні з нормальним психофізичним розвитком та з ФНМ (у середньому 51%) цю модель поведінки частіше застосовували в життєвих ситуаціях, ніж діти з ФФНМ та з НЗНМ (у середньому 43%).

Також було виявлено, що в кожній дитини одночасно спостерігалось декілька підвидів агресії, що було розглянуто нами як структурний тип агресії. Аналіз матеріалів дослідження внутрішнього стану моделювання поведінки у свідомості, усвідомлення агресії й використання її в різних життєвих ситуаціях засвідчив, що найбільша варіативність структурних типів спостерігалась у дітей із нормальним психофізичним розвитком. До складу їх структурних типів належало від 2-х до 6-ти підвидів агресії. Найчастіше такі структурні типи не були важкими за симптоматику і могли вмістити одночасно контрольований, змагальний, захисний і демонстративний підвиди агресії.

Якщо діти з ПРМ мали найменшу варіативність структурних типів і до їх складу переважно входило від 4-х до 6-ти підвидів агресії, та їх структурні типи частіше, охоплювали (водночас з іншими підвидами) депресивний і фізичний, які за симптоматикою, звісно, були складними. Можна вважати, що варіативність та склад структурних типів при моделюванні агресивної поведінки більшою мірою залежали від глибини порушення мовлення. Так, при НЗНМ завжди спостерігався структурний тип із шістьма підвидами агресії.

Аналіз результатів дослідження дозволив визначити загальний рівень прояву агресії в молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. Так, нами було виявлено: чим складніше порушення мовлення, тим

більше дітей переживали на високому рівні стан неусвідомленої агресії: високий рівень прояву агресії було виявлено в 40% учнів із нормальним психофізичним розвитком, 42% з ФНМ, 48% з ФФНМ та в 62% з НЗНМ; чим глибше недорозвинення мовлення, тим більше учнів молодших класів на високому рівні у своїй свідомості моделювали різні типи агресивної поведінки: учні з нормальним психофізичним розвитком – 9%, з ФНМ – 6%, з ФФНМ – 17% та з НЗНМ – 50%; рівень усвідомлення своєї поведінки та внутрішніх переживань у всіх досліджуваних дітей був переважно середнім (у середньому 46%) та низьким (у середньому 52%), що, на нашу думку, є недостатнім для регуляції їхнього внутрішнього стану агресії й поведінки. агресивні дії в життєвих ситуаціях застосовувались учнями молодших класів на високому рівні: 5% учнів з нормальним психофізичним розвитком, 19% з ФНМ, 4% з ФФНМ та 6% з НЗНМ. Ці дії використовувала більшість дітей на середньому рівні (в середньому 91%). Низького рівня загалом не виявлено. Проте спостережено, що найбільше використовували агресію в поведінці на високому рівні учні з ФНМ (19%).

Було виявлено, що агресія якоюсь мірою була притаманна всім молодшим школярам. Проте в кожного з них агресія переважала в одній із вибраних для дослідження сфер: «Я-Особистість», «Я у сім'ї», «Я у соціумі». Зокрема, у дітей із нормальним психофізичним розвитком агресія переважала у сфері «Я у сім'ї», в учнів з ФНМ у сфері «Я у соціумі», у школярів з ФФНМ та НЗНМ - у сфері «Я-Особистість».

Висновки та перспективи подальших розвідок. У результаті аналізу матеріалів дослідження було виявлено, що саме у дітей з ПРМ прихований і поведінковий види агресії проявлялися найбільш виражено та системно, і тому така категорія дітей, на наш погляд, потребує корекційного впливу. З огляду на це, виникла необхідність у створенні методики, спрямованої на попередження виникнення стану агресії, вміння моделювати різні типи поведінки, осмислено використовувати засвоєну поведінку в життєвих ситуаціях. Передбачалося, що організована

навчально-превентивна робота з дітьми-логопатами не лише сприятиме формуванню в них усвідомлення стану агресії, вмінню контролювати агресивні дії, але й забезпечить розвиток у них мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Логопедія : підручник / за ред. М.К. Шеремет. – 2-ге вид. – К. : Слово, 2010. – 672 с.*
2. *Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. Шеремет М.К. – К. : Знання, 2010. – 293 с.*
3. *Психология человеческой агрессивности : хрестоматия / сост. К.В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2005. – 656с.*
4. *Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / И. А. Фурманов. – Минск : Ильин В. П., 1996. – 199 с.*

УДК 376-056.264

К. І. Ващенко

студентка спеціальності

«Корекційна освіта.

Олігофренопедагогіка»

А. І. Кравченко

кандидат педагогічних наук, доцент

(науковий керівник)

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка

ПРОВІДНІ АСПЕКТИ ГОТОВНОСТІ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ТПМ

У статті висвітлені провідні аспекти готовності до шкільного навчання дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

В статье рассмотрены ведущие аспекты готовности к школьному обучению детей с тяжелыми нарушениями речи.

Key aspects of readiness for school children with severe speech disorders describes in the article.

Ключові слова: *тяжкі порушення мовлення, готовність до шкільного навчання, учбова мотивація.*

Ключевые слова: *тяжелые нарушения речи, готовность к школьному обучению, учебная мотивация.*

Keywords: *severe speech disorders, readiness for school, training motivation.*

Постановка проблеми. За останні роки зросла кількість дітей молодшого шкільного віку, які мають тяжкі порушення мовлення (ТПМ). Дослідження

А. Винокура, М. Гріншпуна, Г. Каше, С. Коноплястої, Р. Левіної, О. Мастюкової, М. Савченко, Н. Серебрякової, Є. Соботович, Г. Чиркіної вказують на недостатній рівень мовленнєвої компетенції дітей із мовленнєвими порушеннями, що є причиною недостатньої підготовленості дітей цієї категорії до шкільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної готовності до шкільного навчання ґрунтовно представлена у працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Науковцями з'ясовано низку особливостей психологічної готовності до шкільного навчання: рівень сформованості пізнавальної діяльності, соціально-комунікативних навичок, емоційно-вольової сфери, учбової мотивації, коло актуальних знань і уявлень про навколишній світ (Л. Божович, Л. Венгер, О. Венгер, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Гуткіна, О. Кононко, О. Кравцова, Л. Кузнецова, С. Кулачківська, С. Максименко, О. Проскура, Н. Татенко, У. Ульяновка, М. Шеремет та ін.).

Основними компонентами психологічної готовності до шкільного навчання визнано мотиваційний і вольовий компоненти особистості. Цей комплекс отримав назву мотиваційно-вольова готовність до шкільного навчання (І. Імедадзе, Л. Кузнецова). У низці психологічних досліджень обґрунтовано шляхи та умови формування мотиваційно-вольової готовності до навчання дітей з нормальним розвитком (Л. Божович, Н. Гуткіна, Н. Зубалій, О. Кононко, О. Кравцова, Л. Кузнецова, Н. Росіна, У. Ульяновка).

У галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки досліджувалася мотиваційно-вольова готовність до шкільного навчання різних категорій дітей з особливостями психофізичного розвитку: слабочуючих (О. Пархаліна, О. Речицька, М. Шеремет), із затримкою психічного розвитку (Н. Бабкіна, Н. Білопольська, В. Кісова, Л. Кузнецова, І. Кулагіна, У. Ульяновка), розумово відсталіх (І. Єременко, О. Кузнецов, Л. Метієва, Д. Шульженко). Проте питання, пов'язані з аспектами готовності до шкільного навчання дітей із ТПМ у сучасній науковій літературі висвітлені не у повному обсязі.

Мета статті полягає у висвітленні